

je da stvaranje Jugoslavije historijski, ekonomski i politički nije bilo sporno. On misli da ljudi koji su vodili Jugoslaviji nisu bili dorađeni toj državi, kao i da je ta zemlja bila zaslužila da bude sačuvana u izvornom svjedočenju o svojoj prošlosti. Moram priznati da su mi bliski ovi Krstićevi stavovi.

Krstićeva knjiga o kojoj je riječ trebalo je da se pojavi početkom 1991. godine, ali je rušenje Jugoslavije onemogućilo njeno izdavanje. „Svjestan sam, veli Krstić, da poslije Vukovara, Sarajeva, Dubrovnika i Mostara, kao i poslije svakog rata, arhitektonska baština trpi nenadoknadive promjene jer, i nju ruše 'psi rata'. Budući da pripadam generaciji (Krstić je rođen 1922. godine S.V.) koja se borila da antifašizam pobijedi nacionalizam (...) nisam se smatrao pozvanim da pišem nove stranice. One pripadaju generaciji čiji su predstavnici vodili rat. Međutim, vjerujem da će sami spomenici koje sam opisao, bolje svjedočiti o vremenu nego njihove ruševine“ (str. 11).

Verovatno ćemo još dugo čekati da neko u srpskoj sredini napiše knjigu o spomeničkoj baštini na prostoru južnoslovenskih zemalja. Kao što se već pišu nove nacionalne enciklopedije, tako će se pisati i nove knjige posvećene spomeničkoj baštini u kontekstu sopstvene nacionalne države, ali i knjige u kojima se vrši prevrednovanje, revizija, pa i mitologizacija historije; etnocentrične i ksenofobične.

Kakvu god knjigu bude neko napisao o spomeničkoj baštini na prostoru bivše Jugoslavije, ili njenih bivših republika, neće moći da zaobiđe uzornu, sadržajno bogatu i podsticajnu knjigu Branislava Krstića bilo da je prihvata ili ukazuje na potrebu da se neki u njoj iskazani stavovi relativizuju i, ponegdje, argumentacija pojača.

Jedna od pouka koja se može izvući iz ove knjige jeste da se smisao historijskog iskustva nekog grada, regiona ili zemlje ne može razumjeti bez poznavanja šireg svijeta, a da se širi svijet ne može razumjeti bez poznavanja različitih lokalnih i regionalnih konteksta, čiji je dio. Isto tako, poslije čitanja ove knjige bolje ćemo upoznati i razumjeti svoje lične i kolektivne identitete, bolje shvatiti mnoga lica multikulturalizma i biti spremniji da prihvatimo defanzivni multikulturalizam u smislu da treba sebe braniti od drugog ali i drugog od sebe. Na kraju, shvatićemo i da je, uprkos stavovima i praksi nacionalne isključivosti i homogenizacije, grad bio i biće iskustvo razlike: etničke, vjerske, kulturne i društvene.

Branislav Krstić je do sada objavio četiri knjige, a za ovu petu se može reći da je zaista njegovo životno djelo i veliki doprinos proučavanju i zaštiti spomeničke baštine Zapadnog Balkana, djelo kojim je zadužio sadašnju i buduće generacije stručnjaka različitih profila i najšire zainteresovane publike.

Sreten Vujović

Sonja Mijušković, *Društvena pokretljivost u Crnoj Gori*, Filozofski fakultet – Institut za sociologiju, Nikšić, 2010.

Sintagma *društvena pokretljivost* je jedna od ključnih kategorija u sociološkoj nauci. Ona označava *pomjeranje* (tzv. socijalnu mobilnost) pojedinaca i grupa u globalnom društvenom sistemu. Društvena pokretljivost može biti horizontalna i vertikalna. Pod horizontalnom društvenom pokretljivošću se podrazumijevaju

promjene u sferi društvenih uloga pojedinaca, ali ne i promjene u sferi njihovih društvenih položaja, dok bi vertikalna društvena pokretljivost predstavljala pomjeranje pojedinaca i/ili grupa na hijerarhijskoj ljestvici društvenih položaja. Važno je istaći da se obje pokretljivosti mogu posmatrati i kao unutargeneracijske

(promjena društvenog položaja tokom karijere) i kao međugeneracijske pokretljivosti (promjene na relaciji jedne generacije prema drugoj generaciji). U sociologiji se naročito pažnja poklanja vertikalnoj društvenoj pokretljivosti. Kao najznačajniji kanali vertikalne društvene pokretljivosti izdvajaju se: obrazovanje, nasljeđivanje, bavljenje politikom, brak, mada pored ovih kanala najčešće se ističe i estrada, tj. bavljenje muzikom, modom, filmom i sl., koja određenom broju pojedinaca pruža „fenomenalne“ mogućnosti za veoma lako, ekonomično, vertikalno napredovanje.

Kada je u pitanju društvena pokretljivost u Crnoj Gori, koja se nalazi u procesu postsocijalističke transformacije, treba istaći da su istraživačke studije posvećene ovoj problematici veoma rijetke. Posmatrano s tog aspekta jedan od pionirskih radova posvećen problematici društvene pokretljivosti kod nas jeste studija Sonje Mijušković *Društvena pokretljivost u Crnoj Gori*.

Studija Sonje Mijušković je značajna i vrijedna iz više razloga. Prvo, autorki je istraživanje omogućilo da, upoređivanjem sa pokazateljima iz sličnih istraživanja (Hrvatska, Srbija), utvrdi promjene u strukturi jugoslovenskog društva. Drugo, autorka je obavila istraživanje neposredno prije raspada SFR Jugoslavije pa ono pruža sociološki realnu sliku bivšeg društva. Treće, kao što smo već i istakli, ovo je jedno od rijetkih istraživanja koje se akribičnije bavi društvenom pokretljivošću i strukturom društva, čime su stvorene mogućnosti za analitičko praćenje *socioloških realizama* u kontinuitetu staro – novo društvo, stare – nove promjene. Četvrto, nakon obavljenog istraživanja, autorka prati i izlaže šta se dešava na planu društvene pokretljivosti u postsocijalističkoj Crnoj Gori koja se nalazi u procesu transformacije.

Knjiga *Društvena pokretljivost u Crnoj Gori* se sastoji iz pet poglavlja. Poglavlja se precizno *inkorporiraju*, i čine jednu zaokruženu cjelinu.

Prvo poglavlje – „O socijalnoj strukturi“ (koje je ujedno i uvod), autorka započinje kratkim pregledom socioloških interesovanja za probleme socijalne strukture. Autorka izdvaja klasni i stratifikacijski pristup kao dva najznačajnija pristupa u istraživanju društvene strukture i njene dinamike.

Za potrebe istraživanja autorka izdvaja sljedeće društvene grupe, koje će kasnije empirijski ispitati (*to bi ujedno bio i prvi zadatak u istraživanju*): vladajuću klasu, srdnju, radničku, i poljoprivredničku. Budući da se u sociologiji najveća pažnja poklanja vertikalnoj društvenoj pokretljivosti, autorka ističe da bi ispitivanje vertikalne (unutargeneracijske i međugeneracijske) društvene pokretljivosti između klasa i slojeva u njima *predstavljao drugi zadatak u istraživanju*.

U drugom poglavlju – „Različita teorijska stanovišta o socijalnoj strukturi“, autorka ističe da su dileme, međusobno suprotstavljene, ne rijetko isključive koncepcije, stalni pratilac kada je u pitanju istraživanje društvene strukture i njene dinamike. Mnoge od koncepcija koje su navedene (na primjer, koncepcija o „radnom narodu“, „kontraklasama“, „klasnom društvu u nestajanju“ i slično) uputile su autorku na zaključak da u jugoslovenskoj sociologiji postoji teorijsko neslaganje oko strukture tog društva i da se sličnim metodološkim postupcima dolazi do značajnih razlika u tumačenju prirode jugoslovenskog društva upravo zbog značajnih razlika u polaznim teorijskim postavkama (str. 37). Pored istraživanja Saksida i saradnika, Popovića, Mrkšića, Sekulića, koja su u studiji bila predmet analize, za autorku je naročito značajan klasni pristup M. Lazića (gdje se ističe da su dominantni odnosi u jugoslovenskom društvu upravo klasnog tipa). U okviru ovog poglavlja autorka je „situirala“ predmet istraživanja, metod istraživanja, teorijski pristup istraživanju i hipoteze istraživanja (koje se odnose na međugeneracijsku i unutargeneracijsku pokretljivost

teorijski diferenciranih društvenih klasa: vladajuće, srednje, radničke i sloja poljoprivrednika – privatnika).

U trećem poglavlju – „Pregled rezultata dosadašnjih istraživanja društvene pokretljivosti“, autorka razmatra istraživanja društvene pokretljivosti koja su realizovali Mladen Lazić u Hrvatskoj, Marija Bogdanović u Srbiji, i Srđan Vukadinović u Crnoj Gori (koji se za razliku od autorke bavi stratifikacijom crnogorskog društva krajem osamdesetih godina).

U četvrtom poglavlju – „Analiza rezultata“, autorka precizno izlaže osnovne empirijske pokazatelje vertikalne društvene pokretljivosti tj. unutargeneracijske i međugeneracijske, zatim homogenizacije društvenih klasa i slojeva, kao i kanala društvene pokretljivosti. Analiza međugeneracijske pokretljivosti na osnovu indeksa asocijacije „pokazuje da je prelazak iz svih društvenih grupa u hijerarhijske niže ispod teorijski očekivanog što ukazuje na postojanje barijera u crnogorskom društvu krajem osamdesetih godina koje sprečavaju nazadovanje društvenih grupa na hijerarhijskoj ljestvici društvenih položaja“ (str. 75). Takođe analiza međugeneracijske vertikalne pokretljivosti u crnogorskom društvu „upućuje na određene specifičnosti i odstupanja ako se upoređi sa jugoslovenskim društvom. Dok je u jugoslovenskom društvu preovlađujuće djelovanje samoobnavljanja, u crnogorskom društvu preovladava malo naglašenija društvena pokretljivost. Ipak, odnos samoobnavljanja i ukupne pokretljivosti nalazi se u relativnoj ravnoteži. Registrovana povećana pokretljivost društvenih grupa u crnogorskom društvu (koja je još jedino prisutna na Kosovu) potvrđuje pretpostavku da su nerazvijenija područja pokretljivija i otvorenija, za razliku od razvijenih koja su stabilizovala svoju društvenu strukturu i u kojima se smanjuje vertikalna društvena pokretljivost“ (Ibid.). U crnogorskom društvu je veća mogućnost pomijeranja pripadnika društvenih grupa nego u ostalim repu-

blikama Jugoslavije. Veća je otvorenost vladajuće klase od svih ostalih postojećih grupa u jugoslovenskom društvu. „Rezultati istraživanja međugeneracijske pokretljivosti u Crnoj Gori ukazuju da je relativna pokretljivost velika ako se društvena grupa nalazi više na hijerarhijskoj ljestvici“ (str. 76). Kada je u pitanju unutargeneracijska društvena pokretljivost, autorka ističe da „dobijeni rezultati za unutargeneracijsku pokretljivost u Crnoj Gori krajem osamdesetih godina upućuju na to da ovo područje, iako pripada nerazvijenim područjima u okviru jugoslovenskog društva, ide prema uravnoteženoj i stabilnoj strukturi u smislu pokretljivosti pojedinaca u odnosu na radno mjesto koje su imali na početku radne karijere“ (str. 84). *Homogenizacija društvenih grupa* je jedan od važnijih pokazatelja reprodukcije i odnosa koji se uspostavljaju u strukturi društva. Pod homogenizacijom klasa i slojeva autorka podrazumijeva smanjivanje razlika u načinu života, između pripadnika klasa. Pored zanimanja, bitna obilježja homogenosti su: školska sprema, ugled, neformalne prijateljske veze i naravno bračne veze. Autorka u istraživanju konstatuje da je „izvršena homogenizacija kod društvenih grupa u manjem ili većem obimu.“ *Identifikovane* su „jake veze između vladajuće klase s jedne strane, i srednje klase i administrativnog osoblja s druge strane.“ Takođe *identifikovane* su i „značajne veze administrativnog osoblja i srednje klase i na kraju veze administrativnog osoblja su jače sa radništvom nego sa stručnjacima a značajnu vezu administrativno osoblje ima sa grupom rukovodilaca“ (str. 91–92). Kao dva najznačajnija formalna kanala društvene pokretljivosti autorka izdvaja: *obrazovanja kao kanal društvene pokretljivosti i članstvo u političkim organizacijama kao kanal društvene pokretljivosti*. Istraživanje je pokazalo da je obrazovanje, kao kanal društvene pokretljivosti, zauzelo veoma značajno mjesto u društvenoj pokretljivosti pojedinaca i/ili grupa. Identifikovana je

visoka korelacija između školske spreme i društvenog položaja. Kada je u pitanju članstvo u političkim organizacijama, kao kanal društvene pokretljivosti, uočljivo je da je „kod svih posmatranih društvenih grupa procentualno više članstva SK 'viših' položaja nego kod onih koji se nalaze bliže dnu.“

U zaključku (ujedno petom i posljednjem poglavlju), autorka nastoji da sintetiše glavne nalaze istraživanja, i na osnovu njih ukaže na zaključke istraživanja. U istraživanju vertikalne društvene pokretljivosti crnogorskog društva, uzimajući u obzir osnovni pokazatelj stratifikacije (društvena pokretljivost), autorka (str. 102) je pošla od toga da u njemu postoje sljedeće društvene grupe, i to: vladajuća klasa, srednja klasa, radništvo i privatnici – poljoprivrednici. Vladajuću klasu sačinjavaju državni i politički rukovodioci kao i rukovodioci u privredi i vanprivredi. Autorka je istraživanjem utvrdila da je vertikalna društvena pokretljivost vladajuće klase manja od očekivane, dok je samoreprodukcija više izražena. Srednja klasa se nalazi između vladajuće klase i klase radništva. Radnička klasa se vertikalno pomjera prema višim grupama – tačnije, prema srednjoj klasi. Oni to čine u 50% slučajeva krećući se prema srednjoj klasi, a to najčešće koriste njeni pripadnici sa višim stepenom obrazovanja. Klasu privatnika autorka je *inkorporirala* sa poljoprivrednicima zbog karaktera vlasništva nad sredstvima za proizvodnju sa kojima rade i pomoću kojih ostvaruju svoju ulogu i mjesto, kao i zbog male obuhvaćenosti ove grupe u realizovanom istraživanju.

Realni pokazatelj karaktera društvene strukture jeste vertikalna društvena pokretljivost – unutargeneracijska i međugeneracijska. Po autorki glavno obilježje pokretljivosti u crnogorskom društvu jeste dominantno napredovanje grupa na hijerarhijskoj ljestvici društvenih položaja, pri čemu je uzlazna više izraženija nego silazna društvena pokretljivost. Stopa samo-

reprodukcije u Crnoj Gori, za razliku od većine bivših jugoslovenskih republika, nije preovladavajuća u društvenoj pokretljivosti. Značajno se samoobnavljaju poljoprivrednici sa privatnicima. Poslije poljoprivrednika, izraženu stopu samoreprodukcije ima i srednja klasa. Unutar srednje klase, stručnjaci imaju mnogo izraženiju stopu samoreprodukcije nego što je to slučaj sa administrativnim osobljem. Srednja klasa se samoreprodukuje oko jugoslovenskog prosjeka, a klasa privatnika i radništva ispod jugoslovenskog prosjeka. S obzirom da je prisutna stopa samoreprodukcije društvenih grupa, autorka ističe da je crnogorsko društvo više stratifikacijske nego klasne diferencijacije. Klasa poljoprivrednika i privatnika se najčešće pokreće prema radništvu a zatim i prema srednjoj klasi. Uočeno je da se pripadnici klase poljoprivrednika i privatnika češće pomjeraju ka vladajućoj klasi. Radništvo se međugeneracijski pokreće „znatno više uzlaznim smjerom prema srednjoj klasi sa 18,58% i prema vladajućoj klasi sa 21,68%. Kod stručnjaka je prisutna silazna pokretljivost prema radništvu 15,79% i veća nego uzlazna prema vladajućoj klasi 27,58%“ (str. 104). Autorka uočava veoma visok stepen karijerne stabilnosti, a ona je najveća kod poljoprivrednika i radništva. Potvrđena je i pretpostavka da manje razvijene republike u ravni međugeneracijske pokretljivosti nijesu stabilizovale svoju društvenu strukturu. Autorka ističe da je tu uočena malo naglašenija otvorenost dok je u ravni unutargeneracijske društvene pokretljivosti ispoljen veliki stepen karijerne stabilnosti. Kod međugeneracijske pokretljivosti, u crnogorskom društvu, prisutna su mala odstupanja u smislu nešto naglašenije otvorenosti nego u drugim republikama bivše Jugoslavije, a slične tendencije koje su blizu ravnotežnog položaja kao i u ostalim republikama u ravni unutargeneracijske pokretljivosti. Međugeneracijska pokretljivost je više izraženija dok je unutargeneracijska po-

kretljivost manja (Ibid.). Položaj pripadnika društvenih grupa, po osnovu međugeneracijske pokretljivosti, uveliko je zavisao od njihovog socijalnog porijekla. To znači da je crnogorsko društvo krajem osamdesetih, po osnovu međugeneracijske pokretljivosti, nešto otvorenije u odnosu na ostala društva u bivšoj Jugoslaviji. Kada je u pitanju pomjeranje u toku radne karijere, crnogorsko društvo je zatvoreno i najbliže jugoslovenskom prosjeku. Istraživanje je pokazalo da se položaj koji je pojedinac stekao na početku radnog vijeka (izuzev kod pripadnika vladajuće klase) zadržava tokom radne karijere. Pokretljivost društvenih grupa u silaznom smjeru je ograničena, dok je uzlazna pokretljivost moguća za sve društvene grupe (str. 105). S tim da su uočene nejednakosti u društvenom položaju proučavanih društvenih grupa, autorka konstatuje da dobijeni rezultati za Crnu Goru izražavaju slične pravilnosti sa srbijanskim društvom. Istražujući kanale društvene pokretljivosti, obrazovanje kao kanal društvene pokretljivosti, i članstvo u političkim organizacijama kao kanal društvene pokretljivosti, autorka dolazi do dva značajna nalaza. Prvo, prisutna je visoka korelacija između školske spremne i društvenog položaja, i drugo – pripadnici „viših“ položaja se češće uključuju u političke organizacije (što znači da pripadnici gornje grupe na hijerarhijskoj ljestvici društvenih položaja pokazuju veću spremnost na pokretljivost). Jedina klasa koja je djelimično otvorena za klase ispod sebe jeste vladajuća klasa.

Nakon realizovanog istraživanja (kraj osamdesetih) autorka prati i izlaže šta se dešava na planu društvene pokretljivosti u postsocijalističkoj Crnoj Gori, koja se nalazi u procesu transformacije (današnjica). Autorka ističe da je transformacija Crne Gore „ostala na nivou simuliranja promjene, lutanjima od socijalizma ka kapitalizmu, od liberalnog ka državnom kapitalizmu i sl., a ne usmjerena u pravcu stvarne društvene promjene esencijalnog i egzistencijalnog karaktera u skladu sa progresivnim kretanjima savremenog društva i sopstvenim mogućnostima“ (Ibid.). Da bi se stvorili pred/uslovi za izlazak postsocijalističkih društava iz strukturalne krize (a naročito misleći na Crnu Goru), potrebno je djelovati na planu reorganizacije društvenih odnosa koja će dovesti do optimizacije resursa i povećanja efikasnosti, a to znači da ova društva moraju biti dinamična (nikako statična), sposobna da stalno stvaraju pretpostavke za društveni razvoj (str. 109). Posmatrano na planu društvene strukture, to znači promjene klasnog (slojnog) sastava, otvaranje novih položaja u podjeli rada, i naravno stvaranje novih institucija koje će imanentno stvarati pretpostavke razvoja.

Knjiga *Društvena pokretljivost u Crnoj Gori* autorke Sonje Mijušković, prema svemu navedenom, predstavlja značajan doprinos crnogorskoj sociologiji. Knjiga koja ima kako teorijski tako i praktični značaj – značaj jednog angažovanog naučnog djela.

Zoran Jovović

Goran Čeranić, *Sociološka analiza svojinske transformacije u postsocijalističkoj Crnoj Gori (1989 – 2000)*, Filozofski fakultet – Institut za sociologiju i psihologiju, Nikšić, 2011.

Rukopis Gorana Čeranića *Sociološka analiza svojinske transformacije u postsocijalističkoj Crnoj Gori (1989–2000)* predstavlja svojevrsnu sociološku „hipoteku“,

koja teži da stečena znanja iz pomenutog perioda konsoliduje u jedan strukturiran model, odnosno eklektizovan zbir onih elemenata upotrebljivih za dalju angažova-